

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE ŞEB-İ YELDÂ*

Yrd. Doç. Dr. Şerife UZUN
Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
serifeuzun37@hotmail.com

Öz

Zaman kavramı insanlık tarihi boyunca hemen her toplumda, din ve düşüncede varlığından bahsedilen bir olgudur. Bu kavrama yüklenen anlamlar, toplumlarda dinlere ve düşüncelere göre farklılık gösterir. Zaman her ne kadar hesaplanabilir olarak düşünülse de duruma göre algılanışı değişen bir kavramdır. Klasik edebiyatta zaman, farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa klasik şiirin temel tiplerinden biri olan aşık için zaman algısı doğrudan doğruya mâşukla olan durumuna bağlı olarak değişkenlik gösterir. Özellikle bir zaman dilimi olarak gece ve gecenin en uzun olan şeb-i yeldâ şiirlerin vazgeçilmez unsurudur. Bu çalışmada zamanın göreceliğine güzel bir örnek olarak klasik şiirde aşığın zaman algısı ve şeb-i yeldâ konusu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, zaman, şeb, şeb-i yeldâ.

THE LONGEST NIGHT/SEB-I YELDA AT CLASSICAL TURKISH POEM

Abstract

The time conception is a fact talked about in every community, religion and idea. The meanings of the time differentiate according to the communities, religions and ideas. Even if it is regarded as calculable, its perception may vary. At classical literature, we have seen different perceptions of the time. Especially for the lover/aşık, the most efficient figure of classical poem, the perception of the time has varied according to the loved person's/maşuk position. Particularly, night as a time formation and the longest night/şeb-i yelda are the most important figures of poems. At this study, we have dealt with the time and the longest time/şeb-i yelda perceptions of lovers/ aşık. They are good samples on the relativity of the time.

Key Words: Classical Turkish poem, time, night, the longest night

* Bu makale, Necmettin Erbakan Üniversitesi tarafından 8-11 Ekim 2015 tarihinde Konya'da yapılan "İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu"nda tebliğ olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Zaman, varoluşla ilgili temel bir unsur olduğu için bugüne kadar üzerinde çok düşünülmüş, hakkında çok söz söylenmiştir. Ancak yine de zaman kavramının muğlaklığı tam manasıyla giderilebilmiş değildir.

Sözlükte *kısa veya uzun vakit, az ya da çok süren bölünebilir müddet* gibi anlamlara gelen zaman, örfte altı ayı aşmayan bir süre için kullanılır. Dil âlimleri de zamanın iki-altı ay arasındaki bir müddeti kapsadığını belirtir. Zaman kelimesi bir yılın çeşitli dönemleri ve mevsimleri, bir kimsenin yönetimde kaldığı süre için de kullanılmaktadır. Çoğulu *ezmânın bir insanın yaşadığı ömür* anlamına geldiği kaydedilir. *Meyve zamanı, hurma zamanı, panayır zamanı* örneklerinde görüldüğü gibi belli olayların her yıl gerçekleştiği dönemler zaman kelimesiyle ifade edilir (Kutluer 2013: 44/111).

Felsefi bir kavram olarak zaman, *oluş, gelip geçiş, değişme ve süreklilik biçimi; dönüşü olmayan bir doğrultuda birbiri ardından gitme* anlamlarına gelir. Zaman, sürüp giden doğru bir çizgi olarak düşünülebilir; geriye doğru sonsuza değin uzanır (geçmiş), aynı zamanda ileriye doğru akıp gider (gelecek). Zaman *nesnel zaman ve öznel zaman* olarak iki şekilde ele alınabilir. Nesnel zaman, ölçülebilen zamandır ama kendi içinde değil, cisimlerin devinimiyle ölçülebilir. Uzaydaki devinimlerin sıralanması, zamanın da kesimlerine bölünmesini sağlar. Modern fizik nesnel zamanın olmadığını ileri sürer. Öznel zaman ise zaman bilincine dayanır, yaşantılara bağlıdır. Nesnel olarak ölçülemez. Duruma göre yaşanan zaman kısa ya da uzun olarak görülebilir (Akarsu 1975: 191).

Bütün bu açıklamalardan hareketle, zamanın, kâinatla ilgili bir nitelik olarak her şeyin dışında bir o kadar da her şeyle ilgili soyut bir kavram olduğu söylenebilir. Kâinatın yaratılışı ve bu yaratılış içindeki değişim zamanla ilgilidir. Burada söz konusu olan, nesnel zaman veya bir başka deyişle mutlak zamandır. Öznel zaman/şahsî zaman kavramı ise zamanın insan tarafından algılanışını ifade etmektedir. Bu kavramlara bir de zaman ile toplum arasındaki ilişkiyi ifade edecek şekilde toplumsal veya sosyolojik zaman kavramını eklemek gerekir.

Mutlak zaman kavramının felsefe ve bilimin konusunu teşkil etmesine karşılık, şahsî ve toplumsal zamanın ise genel olarak sanat, özel olarak da edebiyat kapsamında yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu ayrımın mutlak olmadığı açıktır. Ayrıca, felsefe, bilim ve sanat arasındaki ilişkiye benzer şekilde, söz konusu kavramlar arasında da bir ilişkinin var olduğunu belirtmek gerekir.

Türk kültüründe ise zamanın kendine ait bir kutsiyeti vardır. Bu husus inanca dayalıdır. İnsan ve dünya fanidir; baki olan ise sadece Allah Teâlâ'dır. İnsanın yaratılış sebebi Allah'a kulluk etmek¹, dolayısıyla ezeli ve ebedî olana yönelmektir. Bu yüzden İslam'ın iki önemli boyutu olan iman ve ibadetin yine zamanla ilgili olduğu görülmektedir. Kulluğun Elest Bezmi'nden başlatılması, ölüm

¹ "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât 51/56)

ve kıyamet saatinin hak olması, dünyadan sonra ahiret hayatının varlığının bilinmesi imanın zamanla münasebetini ortaya koyan güzel örneklerdendir.

İbadetlerin zamanla olan ilgisi daha somuttur. Çünkü İslam'da ibadetlerin belli bir zaman dilimine tahsis edilmesi, zamana bağlı olarak gerçekleştirilmesi zorunludur. Namaz bir gün içinde beş vaktin, oruç bir yıl içinde bir ayın kutsal zamanlar olarak yaşanmasını zorunlu kılar. Ayrıca Ramazan ve Kurban bayramları, kandil geceleri de kutsal zaman kavramının içinde yer alır.

Klasik Türk şiirinde ise şahsî zaman geri planda ve belirsiz bir şekilde yer alır. Zamanın kısımları, mevsim, gün, gece genellikle aşkla ilgili mazmunlar etrafında kendine yer bulur. Şairlerin şiirde dile getirdikleri yaşantının birbirine benzer olması, zamana hep aynı özelliklerle yer vermeleri sonucunu doğurmuştur. Bu yüzden Klasik şiirde zamanın algılanmasının, genel olarak ibadet ve aşk dolayısıyla söz konusu edildiği söylenebilir.

Klasik Türk Şiirinde Zaman

Klasik Türk şiirinde zaman, belirli bir zaman dilimine indirgenmeksizin genel bir algı çerçevesinden ele alınır. Mesneviler başta olmak üzere edebî metinlerde zaman algısında bazı farklılıklara rastlanır. Kimi metinlerde zaman, nesnel bir düzlemde gerçekleşirken kiminde gerçek ötesi bir belirsizlik hâkimdir. Özellikle geleneksel metinler olarak adlandırabileceğimiz mesnevilerde şairler nesnel bir zamana bağlı kalmayı tercih ederken, klasik şiirde zamana farklı bir fonksiyon yüklemişlerdir. Zaman, neredeyse bir ana sıkıştırılmış gibidir. O bir anda her şey başlar, gelişir ve sona erer. Geriye dönüldüğünde zaman hemen hiç geçmemiş gibi algılanır. Miraç hadisesinde olduğu gibi yaşananların nesnel zaman algısıyla hemen hiçbir bağlantısı yoktur (Orhanoğlu 2011: 150).

Ancak bu durum mesnevilerin dışında yer alan şiirler için farklılık arz eder. Zira klasik şiirde nevrûziyye, bahariyye, şitâiyye gibi doğrudan doğruya bir zaman dilimini konu edinen türler yer alır ve bu eserlerde nesnel bir zaman algısı dikkat çeker. Daha ziyade sevgilinin ve aşkın konu edildiği şiirlerde ise öznel, dolayısıyla izafi bir zaman algısıyla karşılaşılır. Bu tür şiirlerde gece ya da seher vakti gibi özellikle zamanın belli aralıklarının daha sık zikredildiği görülür. Buradan hareketle klasik şiirde zaman konusunun nazım şekillerine ve türlerine göre farklılık gösterdiği söylenebilir.

Klasik Türk Şiirindeki Zaman Unsurlarından Şeb ve Şeb-i Yeldâ

1. Şeb

Klasik Türk şiirinde gün, ay, yıl gibi genel zaman ifadeleri sık sık karşımıza çıkar. Bilhassa günün iki parçası olan gece ve gündüz özellikle leyl ü nehâr, rûz u şeb şeklinde birlikte kullanılır. Bunların arasında gecenin zaman olarak daha fazla tercih edildiği aşîkârdır. Bilhassa gazellerde âşık, mâşuk ve ağıyâr ilişkisi çerçevesinde vazgeçilmez bir zaman dilimidir.

Klasik edebiyatın esasını aşk konusu oluşturur. Bu aşk genellikle âşık, mâşuk ve ağyâr üçgeninde cereyan eder. Klasik şiirin en önemli kişisi olması dolayısıyla şiirde en çok sözü edilen unsur sevgilidir. Şairler sevgiliyi genellikle soyut bir şekilde tasvir ederler. Onun için çizilen ortak bir fizikî portre vardır. Sevgilinin bu bilinen fiziksel durumunun dışındaki davranışları da bellidir. O, âşığına cevreder, sitem eder, vefasızdır, sevgisine güvenilmez, rakiple buluşur, âşıktan sevgisini saklar. Bütün bu olumsuz özelliklerine rağmen âşığa düşen görev sevgiliden şikâyetçi olmamak ve onun eziyetlerine sabırla tahammül göstermektir.

Aşk üçgenindeki ikinci kişi âşıktır. Âşık, canını hiç düşünmeden, çekinmeden sevgilisine verecek kadar cömerttir. Sevgiliden ayrı kalmak âşık için ölümdür. Onun en büyük üzüntü kaynağı sevgilinin başkalarıyla ilgilenmesidir. Âşık sevgiliye ulaşmak için her şeyi yapmaya hazırdır. Ancak rakip âşığın huzurunu kaçırmaz. Âşık sürekli rakiple mücadele içindedir.

Üçüncü kişi rakiptir. Rakip âşık için ağyâr, sevgili için yârdır. O sevgili ile âşığın birlikteliğini engeller. Âşık kendisiyle sevgili arasına giren rakipten şikâyetçidir. Âşığa göre rakip sevgiliye kendisinden daha yakındır. Bu yüzden âşıkla rakip arasında sürekli bir mücadele vardır.

Şeb-Uyku

Bu üç esas kişi arasında gerçekleşen aşkın en fazla konu edilen zamanı bilhassa gecedir. Zira gece hem umuda hem ıstıraba gebe dir. Âşık gece boyu sevgilisini hayal eder. Bu yüzden sabaha kadar gözüne uyku girmez (Üst 2015: 556, 831/5; Saraç 2015: 32, 38/4; Aydemir 2015: 192, 29/1):

*Cemâlün âfitâbın görmese ey mâhveş bir şeb
Zarîfî gibi yummaz dîdesini tâ seher kevkeb* (Taşkın 2009: 210, 17/5)

Sağlıklı olmak ya da hasta olmak zaman algısını değiştirebilir. Hasta bir kişi ile sağlıklı bir kişi için gecenin uzunluğu aynı değildir. Bu yönüyle âşık hastaya benzer. Sevgilinin zülfüne esir olan âşıklar onun cemalini görebilmek için bekler durur. Tıpkı geceleri uyku tutmayan hastanın sabahın olmasını beklemesi gibi:

*Ruh-ı yâri esir-i zülf olan dil-besteler gözler
Gice bî-hâb olup bîmâr olan dâ'im seher gözler* (Kavruk 2015: 146, 121/1)

Âşığı gecelerde uyku tutmaz (Macit 2015: 29, 3/20). O sabaha kadar yıldızları sayar (Aydemir 2015: 211, 62/3). Çünkü onun için aylık gecesi hesap günü gibidir:

*Geceler encüm sayarım subha dek
Ey şeb-i hecrin bana yevmü'l-hisâb* (Akyüz ve diğ. 1990: 143, 26/5)

Âşğın geceleri uyumamasına birçok şey sebep olabilir. Bazen sevgiliyle kavuşma hayali kurar ki o zaman da âşik sabaha kadar heyecandan uyuyamaz:

*Bir şeb visâl-i yâri getürdüm hayâlüme
Ol gice subha dek gözüme hâb gelmedi* (Karaköse 2015: 284, 254/3)

Buhran geceleri hastalar için kriz geçirilen, hastalığın en ağır zamanıdır. Şair de sevgilisinden ayrı geçen her günün/gecenin kendisi için böyle olduğunu, ünlü Yunan hekim Bokrat (Hipokrat) onun bu hâlini görse hastalık nöbetine benzeteceğini söyler:

*Binüm gönlümi senden ırah çün göre tabîb
Bukrât olursa kim şeb-i buhrâna beñzede* (Akdoğan 2015: 537, 565/6)

Gafil olanlar gözü yaşlıların hâlinden anlamayacağı gibi geceyi uyuyarak geçirenler de sabaha kadar gamdan uyuyamayıp yıldızları seyreden âşikların hâlinden anlamaz:

*Gözü yaşlıların hâlin ne bilsin merdüm-i gâfil
Kevâkib seyrini şeb tâ sehere bidâr olandan sor* (Akyüz ve diğ. 1990:171, 84/3)

Âşik sevgilisinden ayrı olduğu için o kadar çok acı çeker ki ölmek bile bu acının yanında uyumak gibidir:

*Cân virsem ölmege şeb-i fûrkatde tañ degül
Ölmek bu dirlüğe göre uyhu gibi gelür* (Saraç 2015: 55, 85/2)

Şeb-Zülûf

Gece karanlık olması sebebiyle genellikle sevgilinin zülfüyle ilişkilendirilir. Çünkü sevgilinin saçlarının kokusu geceleri âlemi muattar kılarken (Küçük 2015: 157, 184/1) siyahı da gecenin âlemi olur (Kaçalın 2015: 35, 72/4):

*Yañağun nûrı durur âyet-i rûz
Saçañun zulmetidür râyet-i şeb* (Akdoğan 2015: 239, 46/3)

Âşik, sevgilinin yanağının ışığı yolunu aydınlatırken gönlünün onun siyah saçlarının gecesinde nasıl yolunu kaybettiğine şaşırır:

*Şem'-i ruhsârûñ gibi rûşen delîlüm var iken
Dil şeb-i zülf-i siyâhuñda niçün güm-râhdur* (Kaçalın 2015: 17, 32/2)

Âşğın sabrı kısa, sevgilinin zülfü uzundur. Tıpkı kavuşma günlerinin çarçabuk geçip ayrılık gecelerinin uzayıp gitmesi gibi:

*Benüm sabrum gibi kûtâhdur vaslun günü mâhum
Şeb-i hicrûn senün zülf-i siyâhun gibi mümteddür* (Kavruk 2015: 144, 119/3)

Şeb-Ah

Âşık bazen bir dolap gibi (Üst 2015: 513, 747/1) bazen de tıpkı güle hasret bülbül gibi gece boyu sevgilinin cemalini görebilme arzusuyla inler durur:

*Her gice sinün cemâlün şavkı-y-ıla tâ-seher
İnilerem şöyle kim gül hasretinden ‘andelîb* (Akdoğan 2015: 249, 63/2)

Âşğın feryadını herkes duyar ama bir türlü sevgili duymaz (Akyüz vd. 1990: 189, 122/4; Üst 2015: 482, 690/1). Hâlbuki gecede çıkan her ses, âlem sessizliğe büründüğü için gündüzden daha uzağa ulaşır:

*Şeb-i fûrkatde yâr işitmez âhum
Varur gerçi uzağa gecede ün* (Avşar 2015: 212, 311/5)

Sevgiliden ayrı geçen gecelerde âşğın en yakın dostu yüreğinden kopan feryatlardır (Aydemir 2015: 478, 533/3; Kavruk 2015: 81, 56/4). Şair âşğın feryadının göğe yükselişini ona yapılan övgüyle ilişkilendirir:

*Hem-demümdür şeb-i fûrkatde diyü haste gönül
Ögerek göge çıkardı bu gice feryâdı* (Küçük 2015: 302, 520/4)

Âşğın ahı aynı zamanda onun kılavuzudur. Ayrılık gecelerinde ona sevgilinin eşğinin yolunu gösterir:

*Baş üzre yir itsem yiridür şu‘le-i âha
Hicrân şebi yâr işigine râh-nümâdur* (Doğan 2015: 9, 18/3)

Karanlık gecelerde ay gökyüzünü bir kandil gibi aydınlatır. Şair bu durumu geceleri ah etmesine bağlar. Zira onun ahının dumanı her yeri karanlığa bürümüştür (Saraç 2015: 80, 135/1; Karaköse 2015: 199, 63/4; 286, 259/2):

*Âhum karañu itmese yanmaz idi her şeb
Kandîl-i kamer kubbe-i gerdûn üzerinde* (Saraç 2015: 256, 484/2)

Klasik şiirde yaygın kullanıma göre yıldızlar âşğın ahının kıvılcımlarından oluşmuştur. Âşık sevgiliye kavuşamamanın acısıyla sabaha kadar ah edip inler. Bu

ahın kıvılcımları göğe yükselir ve her tarafı aydınlatır (Tıgılı 2006: 115, 15/2; Aydemir 2015: 231, 97/2):

*Hicrân şebinde encüm zann itmesün görenler
Sakf-ı sipihre yer yer âhum şerârı düşdi* (Aydemir 2015: 464, 509/3)

Bunda şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü güneş gibi ay gibi yıldızların mekânı da gökyüzüdür:

*Şerâr-ı dūd-ı âhum çarha agarsa n'ola her şeb
Felekdür mihr ü meh gibi Zarîfî yir[i] seyyârûn* (Taşkın 2009: 304, 175/5)

Ayrılık gecelerinde âşğın ettiği ah bazen de yanan bir meşaleye benzer. Şair bu meşalenin kıvılcımlarının cihanı tutuşturmasından endişe eder:

*Firkat şebi âhum ki ola meş`ale-efrûz
Korkum budur ednâ şereri ola cihân-sûz* (Kavruk 2015: 167, 142/1)

Şeb-Gözyaşı

Geceler âşğın sadece ah ettiği zamanlar değildir. Âşık aynı zamanda gözyaşı döker. Öyle ki şair döktüğü gözyaşlarının cihanı suyla dolduracağından korkar:

*Gam şebinde cân ü dil sanmañ ki her dem hâb ider
Gözlerüm yaşı cihânı bil ki gark-ı âb ider* (Tıgılı 2006: 111, 12/1)

Klasik şiirdeki bir başka teşbih de âşıkla mum arasındadır. Her gece sabaha kadar gözyaşı döken âşık yanıp eriyen muma benzer (Akyüz vd. 1990: 171, 84/5; Saraç 2015: 339, 167/1; 369, 293/1; Kavruk 2015: 194, 169/1):

*Ağlayup gözyaşı dökmekde Zarîfî her şeb
Beñzemez mi gör a bir 'âşık-ı giryâna şem'* (Taşkın 2009: 290, 151/5)

Âşğın ayrılık gecelerinde o kadar çok canı yanar ki gözlerinden kanlı yaşlar akıtır. İstirap içinde ettiği feryat ve figanlar uyuyanları uyandırır:

*Şeb-i hicrân yanar cânım döker kan çeşm-i giryânım
Uyadır halkı efgânım kara bahtım uyanmaz mı* (Akyüz ve diğ. 1990: 260, 264/4)

Âşğın geceler boyunca çektiği ıstıraba yıldızlar da şahittir. Şair her sabah toprağa düşen çiğ tanelerinin aslında âşğın hâline üzülen yıldızların gözyaşları olduğunu söyler:

*Hâlûme ağlar imiş dide-i encüm her şeb
Ben sanurdum düşen ey mâh yir[e] şeb-nem imiş* (Taşkın 2009: 282, 139/3)

Şeb-Vuslat

Âşğın en büyük arzusu gam dolu ayrılık günlerinin ardından vuslat gecesine erişmektir. Bu yüzden şair gamlı gecelerin ardından ferah günlere erişmeyi diler:

*Geçer mi hicr günü vasl gicesi irişüp
Şeb-i gam âhir olur mı irüp nehâr-ı ferâh* (Kavruk 2015: 64, 39/2)

Âşğın başına gün ancak sevdiğine kavuştuğunda doğar. Ayrılık geceleri âşık için baht-ı siyahtır:

*Rûz-ı vuslatta doğar ‘âşıkların başına gün
Bu şeb-i fûrkat ki dirler ol durur baht-ı siyâh* (Avşar 2015: 242, 387/5)

Ancak âşğın gam gecesinde vuslat mekânına erişebilmesi için ay yüzlü sevgilinin ona rehberlik etmesi gerekmektedir (Aydemir 2015: 255, 140/4). Çünkü âşğın dünyasını aydınlatan sevgilinin dolunaya benzeyen yüzüdür (Aydemir 2015: 324, 261/4):

*Reh-nümâ-yı kûy-ı vuslat ‘âşika
Gam şebinde ol yüzi mâhum olur* (Aydemir 2015: 228, 92/4)

Âşık aslında bir kere vuslatı yaşayabilmek için her şeye razıdır. Şair sevgilisinin meclisinde bir gece misafir olabilmek için sonrasında mum gibi yanıp erimeye razı olduğunu ifade eder:

*Şem‘ gibi râzıyım sûzân u giryân it beni
Meclis-i hâsunda tek bir gice mihmân it beni* (Kavruk 2015: 477, 449/1)

Şeb-Kıyamet

Âşğın ayrılık gecesini kıyamet gününe benzetilir (Akyüz vd. 1990: 260, 265/7; 215, 175/3). Kıyamet gününün dehşeti Kur’an-ı Kerim’de ayrıntılı bir şekilde tarif edilir. O gün bütün ölümler nasıl diriltilecekse âşık da sevdiğinden ayrı geçen gecelerde ölüp ölüp dirilmektedir:

*Bin kez ölümler dirilür fûrkat şebinde ‘âşık
Dilber firâkı Emrî rûz-ı kıyâmet ancak* (Saraç 2015: 138, 251/5)

Şeb-Vuslat

Aslında âşık kanaatkârdır. O her zaman sevdiğine kavuşmayı ümit etmez. Sevdiğini görebilme ihtimali kavuşma gecesinden daha evladır onun için. Zira kavuşup ayrılık korkusu çekmektense vuslat ümidiyle yaşamak daha iyidir:

*Benüm vuslat şebinden rûzgâr-ı fursatum yegdür
Ki fûrkat havfı çekmekden ümîd-i vuslatum yegdür* (Aydemir 2015: 243, 120/1)

Sadece âşık değil bütün mahlûkat sevgilinin cemalini görebilmeyi arzular (Taşkın 2009: 282, 138/5). Şaire göre güneş seher vakti sevgiliyi göremediği için dünyayı baştanbaşa dolaşır:

*Dehri Zarîfî ser-te-ser eyler irince şeb
Görmezse gün yüzün o mehûn bir seher güneş* (Taşkın 2009: 281, 136/5)

Şeb-Kûy-i Yâr

Sevgilinin kapısı her zaman kalabalıktır. Çünkü onun bütün âşıkları her daim kapısında beklerler. Şair gecenin belki de çok az bir zamanında sevgilinin kapısını تنها bulmuş ve bu kısa sürede kendisine birçok kapı açıldığını söylemiştir:

*Bu şeb tenhâ bulup yâruñ kapusın bekleüm turdum
Zarîfî az zamân içre baña çok feth-i bâb oldı* (Taşkın 2009: 367, 275/5)

Pâsbân gece bekçisi demektir. Şair her gece ah ederek sevgilinin mahallesinde dolaşmasını elinde asasıyla gezen gece bekçisinin durumuna benzetir:

*'Asâ-yı âh ile kûyında her şeb pâsbânam ben
Felek fânûsum Emrî mâh içinde şem'-i sûzânı* (Saraç 2015: 278, 528/5)

Sevgilinin ağyarla olan yakınlığı âşık için en katlanılmaz durumdur. Çünkü sevgiliden ayrı olduğu için zaten feryat ve figanla geçirdiği geceler, onun ağyarla olduğunu bilince iyice çekilmez olur. Her gece ayın yıldızlarla birlikte gökyüzünde dolanması gibi ay yüzlü sevgili de ağyarla birlikte gezer:

*Seyyârelerle seyre çıkar her şeb ol kamer
Mümkün degül ki râst gelem ben sitâresüz* (Aydemir 2015: 283, 191/2)

Âşık için geceleri rahat yoktur. Onun rahat edebilmesi ancak sevgilinin eşğini yastık edip onun kapısında yatmasıyla mümkündür:

*İşigün taşı bâlîn olsa bir şeb
Olurdum tâ sabâha deñlü râhat* (Aydemir 2015: 207, 55/3)

Her gece sevgilinin eşiğinde sabahlayan âşığı sevgili de görür ama bir kere bile onun bu perişan hâlinin sebebini sormaz:

*Görür her şeb işiginde dimez bir kerre ol âfet
Nic'oldum derd-i zülfümle nedür hâl-i perişânun* (Kavruk 2015: 234, 209/4)

Âşığın sevgilinin eşiğinde sabahladığı gece tek bir korkusu vardır, o da çektiği ahların sevgiliyi uykusundan uyandırmış olma ihtimali:

*Yâr korkum bu ki nâz uyhusına varmış idi
Âsitânında gice nâleyi bî-bâk itdüm* (Kavruk 2015: 274, G.249/4)

Şeb-Hicr

Şeb farklı terkiplerle karşımıza çıkar. Bunlar içerisinde en yaygın olanı *şeb-i hicr*dir. Aynlık gecesinde âşığın gözü hep bela görür. Ne sevgiliye kavuşabilir ne de uyuyabilir:

*Başuma ‘ayn-i belâdur şeb-i hecründe gözüm
Ne görür rûz-ı visâlün ne bilür hâb nedür* (Küçük 2015: 152, 172/2)

Âşık *şeb-i hicr*de ıstırap içinde gözyaşı döker. Onun bu gecelerde ne halde olduğunu bir kendi bir de Allah bilir:

*Hecrün gamıyla dîde ne demler geçürdüğün
Fürkat şebinde ben bilürin bir Hudâyıla* (Küçük 2015: 279, 465/3)

Şeb-Zaman

Zaman izafidir. Bilhassa âşık için zamanın durumu sevgiliyle olan durumuna bağlıdır. Sevgili söylemiyorsa onun için bütün sözler acı, sevgilinin yüzünü göremediği bütün günler gecedir:

*Sözünden ayru bana telh olur [leb-i] şîrîn
Yüzünden ayru şehâ rûzı ‘ömrümün şebdür* (Özyıldırım 2015: 23, 34/4)

Bu yüzden gecenin uzunluğu âşığın sevgiliyle olan durumuna göre değişir. Âşık aynlık acısıyla sıkıntı içinde geçirdiği gecelerin uzunluğuna işaret eder:

*Şeb-i sitemdeyüm itsem sözüm dirâz n’ola
Gice uzunluğu çok söyledür kişiye semer* (Kılıç 2015: 76, 239)

Âşğın gecesiyle gündüzü bazen birbirine karıştır. Çünkü onun için sevdiğinden ayrı geçirdiği her gün gece gibi karanlıktır. Geceler ise çektiği ahın aleviyle aydınlanır ve gündüze döner:

*Şâm eyledi çün gündüzümüz zulmet-i hicrân
Ey şu'le-i âhum gıceyi eyleyelüm rûz* (Kavruk 2015: 167, 142/4)

Zamanın göreceli olması gibi bazen eşyanın algılanışı da farklılık arz edebilir. Âşık hangi gece sevgilinin taştan eşığının toprağında yatsa orası ona gül yaprağından daha yumuşak bir yatak gibi gelir:

*Kangı şeb kim taş işğün hâkine pehlû koyam
Berg-i gülden nerm olur billâh baña mefreşüm* (Aydemir 2015: 362, 329/3)

Âşğın işi ne olursa olsun derdi sevgilidir. Medresede ders okurken dahi onun sabaha kadar yaptığı tek şey yârini düşünmektir:

*Ey hâce künc-i medresede subha dek bu şeb
Ben rûy-ı yâri fikr ideyin sen kitâba bak* (Aydemir 2015, 321, 257/4)

Şeb-Kandil

Müslümanlar için bazı önemli geceler vardır. Kandil geceleri olarak bilinen bu gecelerin her birinin farklı ve özel anlamı vardır. Bunlardan biri olan Berat kandilinde bütün günahlardan beraat edildiğine inanılır. Yalnız şaire göre bu bilgi yanlıştır. O ancak sevgilinin kapısında yapılacak duaların kabul olacağına ve günahların bağışlanacağına inanır:

*Berâtdur şeb-i hâcet diyen meger bilmez
Ki Hak senün kapuñı itdi kible-i hâcât* (Akdoğan 2015: 253, 72/3)

Zira sevgilinin saçı âşğın her gecesini Kadir ve Berat geceleri gibi mübarek kılarken, yüzü de her gününü güneş gibi aydınlatır (Üst 2015: 986, 1654/1):

*Gicem saçuñ-ıla şeb-i Kadr olur u Berât
Günüm yüzün-ile şeref-i âfitâb olur* (Akdoğan 2015: 382, 255/2)

Şeb-İbadet

Klasik şiirde âşıkla zâhid arasında hep bir çekişme vardır. Ancak şairlerin nazarında âşık her zaman zâhiden üstündür. Zâhid ibadetlerine düşkündür. Vaktinde yerine getirilmesine dikkat eder. Şair zâhidin gece kılanan teheccüd namazı için vakit gözlediğini ancak âşğın bütün gece hiç yatmadan Allah'a hamd ettiğini söyler:

Şeb içre yatmayup ‘uşşâk iderler Hakka tahmîdi

Teheccüd kılmaga sûfî gibi temcîde bakmazlar (Taşkın 2009: 268, 114/3)

Şeb-Şer

Gece kötülöklere gebedir. Halk arasında da her zaman gündüzün şerri gecenin hayrından üstün tutulur. Kur’an-ı Kerim’de Felâk Suresi’nde Allah Teâlâ *karanlık bastığında gecenin şerrinden sabahın Rabbine sığınılmasını* emreder. Şair de ayrılık gecelerinde gam ve keder içerisinde olmasını gecenin şerrine bağlar:

Ne dem kim hicrüne düşem düşer gam gönülüne ânî

Belî hengâm-ı şebde irer insâna belâ ekser (Üst 2015: 910, 1487/4)

Şeb-Seher

Seher yeli habercidir. Sevgilinin kokusunu âşığa getirir, âşığın ahını, figanını sevgiliye duyurur. Şair de bütün gece çektiği ıstırabı ancak seher yelinin dünyalara duyuracağını söyler:

Her gice neler çekdiğimi künc-i belâda

Dünyâlara her subh yayar âh-ı sehergâh (Kavruk 2015: 331, 306/3)

Şeb-Fal Bakmak

Tefe’ül fal açmak, fal tutmak demektir. Eskiden bakla, kahve telvesi vs. ile fala bakmak yanında Kur’an-ı Kerim’den de tefe’ül edilirdi. (Pala 2002: 458) Klasik Türk şiirinde sevgilinin yüzü Mushafa benzetilir. Buna dayanarak şair gece sevgilinin yüzünün hayaliyle tefe’ül açtığını ve falında *ve’l-leyl*² ayetinin karanlığı çıktığını söyler:

Tefe’ül etmiş idik şeb hayâl-i hattınla

Sevâd-ı âyet-i ve’l-leyl geldi fâlımıza (Macit 2015: 189, 72/2)

Şeb-Hakikat

Gece aynı zamanda Hak âşıkları için hakikat kapılarının aralandığı zamandır. Şeyh Galib kâinatın yaratılış sebebinin muhabbet nurunun cezbesi olduğunu, ancak bu sırrı bir gece dahi aşkın misafiri olmayanların anlamayacağını belirtir:

Cezbe-i nûr-ı mahabbetdir medâr-ı kâinât

Anlamaz bu sırrı bir şeb olmayan mihmân-ı aşk (Okçu 2011: 175, 11/8)

² “Karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki” (Duha 93/2).

2. Şeb-i Yeldâ

Şeb-i yeldâ, yılın en uzun gecesidir. 21 Aralık'ı 22 Aralık'a bağlayan bu gece uzunluğu ve karanlığı nedeniyle sevgilinin saç ve âşıkların ıstırabını anlatır. Âşık geceler boyu ağlayıp inler. Bu yüzden bu geceye şeb-i hicrân da denir.

Şeb-i yeldâ, İnan'da yaklaşık 2000 yıldan fazla zamandır günlerin kısalmasının son bulunduğu habercisi olduğu için kutlanmaktadır. Kökenlerini güneş tanrısı Mithra'nın doğumundan alan bu bayram Romalıları dahi etkilemiştir. Bugün İnan'da bu geceyi karpuz yiyerek ve aile büyükleri çevresinde toplanıp sohbet ederek geçirmek kısmen de olsa süren bir gelenektir.

İnan'da Mithra'nın doğum günü olarak kabul edilen 25 Aralık tarihi Avrupa'ya taşındıktan sonra Hıristiyanlığa Hz İsa'nın doğum gecesi olarak geçmiş ve kutlanılmıştır. Hıristiyanlığın yayılması ile birlikte Mihr gelenekleri ve ayinleri bu dinin bağlıları tarafından beğenilince, Mitraistler tarafından dünyanın son zamanlarında insanlığı kurtaracağına inanılan Mihr'in doğumu Mesih ile ilişkilendirilmiştir. Bu gün, doğuda Hıristiyanlığın yaygınlaşmasıyla İnan'a tekrar şeb-i yeldâ olarak dönmüştür. (Kızıl 2013: 129)

Şeb-i yeldâ klasik şiirde birkaç farklı özelliğiyle ele alınmıştır. Genellikle gecenin siyahlığı ve uzunluğuyla sevgilinin saçlarının siyahlığı ve uzunluğu arasında alaka kurulmuş; yılda bir kere gerçekleşmesi vurgulanmış, kıyamet günüyle karşılaştırılmış ve âşık için en uzun gam gecesi olduğu ifade edilmiştir.

Gece âşık için başlı başına bir ıstırap zamanıyken şeb-i yeldâda bu durum en yoğun hâlini alır. Her ne kadar yılın en uzun gecesi nesnel olarak ölçülüp ortaya konmuş olsa da âşık bunu en iyi yine kendisinin bilebileceğini söyler. Bu konuyla ilgili en meşhur beyit şöyledir:

*Şeb-i yeldâyı münecimle muvakkıt ne bilir
Mübelâ-yı gama sor kim geceler kaç sâat (Lâ-edrî)³*

Şeb-i Yeldâ-Kış

Şeb-i yeldâ 21 Aralık'ta gerçekleşir. Dolayısıyla bir kış gecesidir. Şair şeb-i yeldânın gölgesi gelmeye başladığında yeryüzünün karla örtüldüğünü böylece kışın da hissedilmeye başladığını belirtir:

*Şöyle agardı berfile yir kim
Sâye şalsa aña şeb-i yeldâ (Karlıtepe 2007: 121, 3/11)*

Şeb-i yeldâ bir kış gecesidir. Onunla baharın bir arada bulunabilmesi ancak mucizeyle mümkün olur. Hâlbuki sevgilinin bahara benzeyen yanağı ve şeb-i yeldâya benzeyen zülfü onun yüzünde bir araya gelmiştir:

*Mu'ciz ki mihr hem şeb-i yeldâ vü hem bahâr
Cem' oldu tutup ol ruh-ı berrâkı zülf ü hat (Macit 2015: 281, 55/3)*

³ Beytin Sâbit'e ait olduğu söylense de Sâbit Divânı (Karacan 1991)'nda böyle bir beyte rastlanmamıştır.

Şeb-i Yeldâ-Karanlık

Şeb-i yeldânın siyahlığı bazen sevgilinin zülfünden başka şeylere de benzetilir. Örneğin bir şiirde şair kasidesini sunduğu kişiye dua ederken bahtının gözlerinin kıyamete kadar açık, düşmanının yüzünün şeb-i yeldâ gibi siyah olmasını diler:

Çeşm-i bahtuñ ola tâ şubh-ı kıyâmet bidâr
Şeb-i yeldâ-veş ola düşmenünün yüzi kara (Karlıtepe 2007: 117, 1/49)

Şeb-i Yeldâ-Zülûf

Şeb-i yeldâ en çok sevgilinin saçlarıyla ilişkilendirilir. Zira klasik şiirde sevgilinin her bir uzvu farklı unsurlara benzetilir. Teni mehtaba, kaşları hilale, yanağı nevrüza ve saçları şeb-i yeldâya benzer (Arslan 2006: 684, 589/3; Üst 2015: 3041, 5712/7; Yalap 2007: 57, 18/5; Akdoğan 2015: 362, 226/2; 497, 485/2; 563, 622/2):

Saçun-durur şeb-i yeldâ vü yañağun nev-rûz
Kaşun hilâli mucanber tenün-durur meh-tâb (Akdoğan 2015: 248, 61/6)

Sevgilinin saçları aylık geceleri kadar uzun olsa da onun gümüş göğsü şeb-i yeldânın sabahı kadar parlaktır:

Gîsûsun anup silsile-i hicri uzatma
Sîmîn-beri subh-ı şeb-i yeldâ mı degildir (Okçu 2011: 386, 68/5)

Nesnel zamanda şeb-i yeldâ yılın bir gecesidir lakin sevgilinin saçlarını hayal eden âşik için her gece en uzundur:

Baňa ki olup-durur her gice yeldâ
Saçunuñ fikridür pişe zî-sevdâ (Akdoğan 2015: 221, 10/1)

Behiştî aynı durumu şöyle ifade eder:

Yıldı bir olur şeb-i yeldâ velî ey subh-ruh
‘Âlem-i hecrün inen çokdur şeb-i yeldâları (Aydemir 2015: 473, 525/4)

Zamana verilen değer de izafidir. Buna Kur’an-ı Kerim’de verilen en güzel örneklerden birisi Kadir gecesidir. Zira o gece Allah Teâlâ tarafından *bin aydan daha hayırlı* olarak nitelendirilmiştir. Nicelik olarak diğer gecelerden farkı olmayan bu gecenin nitelik olarak bu kadar uzun bir süreye denk gelmesi şairin zihninde farklı bir hayale yol açar. O siyah ve uzun olması sebebiyle sevgilinin saçının ya şeb-i yeldâya ya da Kadir gecesine benzediğini söyler:

Bu saç mı ya şeb-i yeldâ vü ya Kadr
Bu yüz mi bedr mi ya ‘id-i Adhâ (Akdoğan 2015: 186, 72/17)

Şeb-i Yeldâ-Vuslat

Âşık için sevgiliye kavuşmanın imkânı yoktur. Onun için her aylık gecesi binlerce şeb-i yeldâdan daha uzundur:

*Dâhil-i subh-ı visâl olmak ne mümkün 'âşıka
Sad şeb-i yeldâyı âğûşa alur şâm-ı firâk* (Başpınar 2015: 315, 411/4)

Ayrılığın en uzun gecesini idrak eden âşık için sevgilinin vuslatının gerçekleşeceği gün ancak bir düş olabilir:

*Muhyî duş oldu şeb-i yeldâ-yı hicre nâ-gehân
Düş gibidür şimdi rûz-ı vuslat-ı cânân aña* (Arslan 2006: 304, 39/9)

Şeb-i Yeldâ-Kıyamet

Çok uzun sürecek günlerden biri de kıyamet günüdür. Şair şeb-i yeldâ ile kıyamet gününü bu yönüyle karşılaştırır ve sevgiliden ayrı geçen şeb-i yeldânın ondan çok daha uzun sürdüğünü iddia eder:

*Gerçi kim gâyet uzun dirler kıyâmet rûzını
Çok uzun andan şeb-i yeldâ-yı hicrânun senün* (Arslan 2006: 543, 391/7)

SONUÇ

Zaman varlığın en temel unsurlarındadır. İnsanlık tarihi boyunca merak edilmiş, tanımlanmaya çalışılmış, ölçülmüş ancak müphemliği giderilememiştir. Zira ölçülen belirli bir zamanın duruma göre farklılık gösterdiği aşıkârdır. Buna bağlı olarak zaman öznel ve nesnel olmak üzere iki farklı şekilde tarif edilmektedir.

Klasik Türk şiirinde nesnel zamandan ziyade öznel zaman kullanımının çok daha ön planda olduğu görülmektedir. Zamana ait kavramlardan gece ve yılın en uzun gecesi olan şeb-i yeldâ klasik şiirde çok sık yer almaktadır. Özellikle âşık ve mâşuk ilişkisi içerisinde sevgilinin zülfüyle ilişkilendirilen gece, âşık tarafından acının, gamın ve kederin en yoğun yaşandığı zaman dilimidir. Şeb-i yeldâ ise hem nesnel olarak yılın en uzun gecesidir hem de öznel olarak düşünüldüğünde âşık için sabahı olmayan gecedir. Yani âşık için sevgiliden ayrı geçen her gece şeb-i yeldâdır. Şairler bu durumu en güzel şekilde ifade etmişlerdir.

SUMMARY

The time conception is a basic figure of existence; so it has been mostly thought and talked about. Nevertheless, it is still vague. The time may be evaluated as objective and subjective times. Objective time is calculated time; but subjective time cannot be calculated and it has been based on the conscious time. It may be long or short according to the position itself.

The time at Classical Turkish Poem is dealt with as a general conception without being understood as a certain time. While, at some texts, it is objective figure, at the other texts, it is surrealist uncertainty. At some texts, like *neurûziyye*, *bahariyye*, *şitâiyye*, which are about certain time, it has been seen as objective time. On the other hand, at some poems about love and lover, it is subjective, that is relative time conception. In this kind of poems, some time periods like morning or early morning are frequently mentioned. Hence, it may be said that the time conception has been differentiated according to poetry kinds.

To be patient or healthy may change the conception of the time. Length of the time is not same according to the patient or healthy people. So, the lover resembles to the patient. Lovers wait to see darling during the night like patients waiting morning since he couldn't sleep.

One of the most famous similes at classical poem is that stars at the sky are like sparks of darling's sigh. Because of the pain as he couldn't meet his darling, the lover sighs until the morning and sparks of his sighs rise up the sky. Like the sun or the moon, the place of the stars is the sky. However, every people couldn't understand the position of crying people, sleeping people couldn't understand the person waiting during night and watching stars owing to pain.

Leaving night of lover has been resembled to the doomsday. Horror of the doomsday has been described in detail at Quran. However, all the dead would be brought to life at doomsday, every night apart from darling, the lover both dies and returns to life.

There is no comfort for the lover during the nights. To be comfortable, he has to sleep near the door of his darling. But there has been his fear: The darling may wake up owing to his sighs.

We have seen *şeb* at different positions. The most common is *şeb-i hicr*. At the leaving nights, the lover meets with misfortune. He couldn't arrive at his darling and sleep. At *şeb-i hicr*, he continuously cries. Nobody knows how he is except himself and the God.

At Classical Turkish Poem, we have frequently seen some time figures like day, month and year. Especially, the two parts of the day, daytime and night, are used together as *lejl ü nehâr*, *rûz u şeb*. It has been seen that, between the two, the night has been widely used. Particularly at lyric poems, the night is a period according to the relations between the lover/ aşık, loved/ maşuk and others/ ağyâr. It is because; the night is a period of both hope and grief. The lover imagines his darling during the night and so he couldn't sleep.

The time is a relative figure. Time for the lover may vary according to the darling's position. If the darling doesn't speak, all words are painful. When he doesn't see the face of the darling, all day times are night.

Şeb-i yeldâ is the longest night of the year. It is the night of 21 December. So this night has been resembled a painful night. Its length and darkness resemble the sigh and hair of the darling.

Şeb-i yeldâ at classical poem has been used as different samples. As we mentioned above, the length and darkness of the darling have been resembled the length and darkness of darling's hair. It is only one night and so it has been resembled doomsday. For the lover it is the longest sigh night.

Şeb-i yeldâ is a winter night. It can't come together with spring. If it comes together with spring, it is a miracle. But the cheek of the darling, resembling spring and side lock of hair of darling resembles şeb-i yeldâ. But, contrary to winter and spring, they are together.

At objective time, şeb-i yeldâ is one night of the year. But, according to the lover, dreaming the hair of his darling, every night is long. For him arriving at darling may only be a dream. So, to arrive at darling is impossible. In other words, for the lover, every leaving night is longer than şeb-i yeldâ.

Consequently, at Classical Turkish Poem, subjective time has been used more than objective time. Night and the longest night, şeb-i yeldâ, have been frequently seen. The night, according to the relations between lover and darling, is a painful time period. Especially, şeb-i yeldâ is both the longest night of the year objectively, and morningless night for the lover. Poets have properly depicted this position.

KAYNAKLAR

- AKARSU, Bedia (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- AKDOĞAN, Yaşar (2015.08.08). *Ahmedî, Divân*, www.kulturturizm.gov.tr.
- AKYÜZ, Kenan ve diğ. (1990). *Fuzûlî Divânı*, Ankara: Akçağ Yay.
- ARSLAN, Mustafa (2006). *Muhyî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AVŞAR, Ziya (2015.08.15). *Revânî Divânı*, www.kulturturizm.gov.tr.
- AYDEMİR, Yaşar (2015.08.15). *Behiştî Divânı*, www.kulturturizm.gov.tr.
- BAŞPINAR, Fatih (2015.08.01). *Beyânî Divân*, www.kulturturizm.gov.tr.
- DOĞAN, Muhammed Nur (2015.08.16). *Avnî (Fatih) Divânı*, www.kulturturizm.gov.tr.

- KAÇALİN, Mustafa S. (2015.12.04). *Âhî Dîvânı*, www.kulturturizm.gov.tr.
- KARACAN, Turgut (1991). *Sâbit Dîvânı*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.
- KARAKÖSE, Saadet (2015.12.05). *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*, www.kulturturizm.gov.tr.
- KARLITEPE, Mustafa (2007). *Kelâmî Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAVRUK, Hasan (2015.12.04). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*, www.kulturturizm.gov.tr.
- KILIÇ, Filiz (2015.12.04). *Âşık Çelebi Dîvânı*, www.kulturturizm.gov.tr.
- KIZIL, Hayreddin (2013). "Mitra'dan 'Mithras'ın Sırları'na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 17, S. 55, (Bahar 2013), s.113-136.
- KUTLUER, İlhan (2013). "Zaman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İst., C. 44: 111-114.
- KÜÇÜK, Sabahattin (2015.08.09). *Bâkî Dîvânı*, www.kulturturizm.gov.tr.
- MACÎT, Muhsin (2015.08.16). *Nedim Dîvânı*, www.kulturturizm.gov.tr.
- OKÇU, Naci (2011). *Şeyh Gâlib Dîvânı*, *Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumî Tahlihi*, Ankara: TDV Yay.
- ORHANOĞLU, Hayrettin (2011). "Aşk Mesnevilerinde Şimdiki Zaman Algısı", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, Sayı. 6: 149-176.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre (2015.08.15). *Hamdullah Hamdî Divanı*, www.kulturturizm.gov.tr.
- PALA, İskender (2002). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: L&M.
- SARAÇ, Mehmet A. Yekta (2015.08.08). *Emrî Dîvânı*, www.kulturturizm.gov.tr.
- TAŞKIN, Gülşah (2009). *Çorlulu Zariî Dîvânı: İnceleme-Edisyon Kritikli Metin*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal (2015.08.22). *Dede Ömer Rüşenî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*, www.kulturturizm.gov.tr.
- TİĞLİ, Fatih (2006). *Bursalı Rahmî Çelebi ve Divânı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOPAKKAYA, Ahmet (2013). *Felsefe, Din ve Kültürde Zaman*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- ÜST, Sibel (2015.12.04). *Edirneli Nazmî Dîvânı İnceleme-Metin*, www.kulturturizm.gov.tr.
- YALAP, Hakan (2007). *Subhîzâde Abdî Abdullah Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Metin-İndeks)*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YUVA, Hümevra (2009). "Türk Şiirinde Zaman Teminin Değişimi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/I-II:1653-1717.